

BİR GRUP SELÇUKLU SERAMİĞİNDE İNSAN TASVİRİ

Gönül Öney (*)

Anadolu Selçuklu dönemi seramiği mimaride görülen zengin çini sanatı ile kıyaslandığında çok sönük kalır (1). Bu alandaki bilgilerimiz halen çok yetersizdir. İran'da Selçuklu dönemi mimarisinde çininin Anadolu'ya göre çok az olmasına karşılık kullanma seramiğinin çeşitliliği ve bolluğu dikkati çeker. Selçukluların İran ve Anadolu'da bu kadar farklı veriler ortaya koyması çok şaşırtıcıdır. Son yıllarda Anadolu'da yapılan kazılar ve tesadüfi buluntular, Anadolu Selçuklu seramiğinin sanıldığından daha zengin olduğuna işaret etmektedir. Buluntularda hemen hemen her bölgede özellikle sgraffiato ve champlevé tipi seramiklerin bolluğu dikkati çekmektedir. Örneğin; Adıyaman Samsat ve Eski Kâhta (Bugün Kocahisar), Alacahöyük yakınında Kalehisar, Mersin Yümüktepe, Elâzığ yakınında Korucutepe ve İçme Höyük, Antakya, Tarsus, Al-Mina (St. Simeon), Beyşehir Kubadabad sarayı ve Ahlat kazılarında bol olarak sgraffiato ve champlevé seramikler bulunmuştur (2).

(*) Prof. Dr., Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Dekanı.

(1) G. Öney, *Türk Çini Sanatı*, Turkish Tile Art (İstanbul, 1977), s. 121-3, 149. Ayrıca bk. G. Öney, *Anadolu Selçuklu Mimarisinde Süsleme ve El Sanatları. Architectural Decoration and Minor Arts in Seljuk Anatolia* (Ankara, 1978), s. 104-9.

(2) Adıyaman Samsat için bk. T. Goell, «Samosata Archeological Excavations» *National Geographic Society Reports*. 1967 Project (Washington, D.C., 1974). Ayrıca bk. T. Goell, «Samosata. News Notes.» *The Archeology Society of Staten Island and the Staten Island Society*, Archeological Institute of America I/2 (Summer 1967) Öney, G., «1978-79 ve 1981 yılı Samsat kazılarında bulunan İslâm devri buluntularıyla ilgili ilk haber» *Arkeoloji Sanat Tarihi Dergisi*, (1982). İzmir, 1982, s. 71-85. Eski Kâhta için bk. T. Goell and K. Otto-Dorn, «Keramikfunde aus dem Mittelalter und der frühosmanischen Zeit.» *Arsameia am Nymphaeion, die Ausgrabungen im Heirotheion des Mithradates Kallinikos von 18953-56*, *İstanbul Forschungen* 23 (Berlin, 1963), s. 246-74. Taf. 60-75. Kalehisar için bk. not 16. Mersin Yümüktepe için bk. J. Garstang, «Yümüktepe,» *Prehistoric Mersin, Yümüktepe in Southern Turkey* (Oxford, 1953), s. 261 Korucutepe için bk. Ö. Bakırer, «The Medieval Glazed Pottery. The Excavations at Korucutepe, Turkey, 1968-70,» *Journal of Near Eastern Studies* 33/1 (1972), s. 96-108. Antakya için bk. F.O. Waage, *Antioch on the Orontes IV/1* (Princeton, 1948), Tarsus için bk. F.E. Day, «The Islamic Finds at Tarsus,» *Asia* (March 1941), s. 143,

Bilindiği gibi bu seramik türleri erken İslam sanatında (9-13. yüzyıllarda) Irak, İran, Suriye ve Mısır'da, Abbasi, Selçuk, Atabek, Fatımî, Eyyubi ve Memluk devrinde bol olarak kullanılır. Anadolu'da Selçuklu döneminde olduğu kadar, ortaçağ Bizans, Ermeni ve Gürcü sanatında da yaygındırlar (3). Kıbrıs'a, çeşitli Akdeniz ülkelerine, Kırım'da Chersonese'ye (Odesa şehri doğusunda) kadar yayılmışlardır (4).

Sgraffiato seramiklerinin en kaliteli ve bol örnekleri İran'da Tebriz yakınında Aghand bölgesinden geldiğinden bazı yayınlarda «Aghand» seramikleri olarak da geçerler. Özellikle kuzey batı İran için tipik bir seramik türü olarak tanınırlar (5). Aghand örneklerinde çoğunlukla arabesk zemin üzerinde tek hayvan figürü işlenir ve renkli sırrın figürün dışına taşmadığı görülür. Anadolu ve Suriye örneklerinde ise renkli sırlı satırlar çoğu kez çizgili konturların dışına taşar. İran'da özellikle (11.-13. yüzyılda) Azerbaycan'da, Garrus kentinde bol bulunan champlevé tekniğinde seramikler, bazı yayınlarda «Garrus» tipi adını da alırlar (6).

Sgraffiato ve champlevé tipi seramiklerde hamura istenen form verilip astarlanır ve kurutulur. Desen astarı (engobe) ince, sivri bir aletle kazıyarak çizilir ve fırınlanır. Champlevé tipi adını alan örneklerde geniş bir aletle oldukça derin ve daha yaygın satırlar oyulur.

Çoğu kez her iki kazıma tipi, (ince) sgraffiato ve (geniş) champlevé aynı kabda bir arada kullanılır. Anadolu örneklerinde çoğunlukla çukur-

Al-Mina (St. Simon) için bk. A. Lane, «Medieval Finds at Al Mina in North Syria», *Archeologia* 87 (1938), s. 28. Kubadabad için bk. K. Otto-Dorn, «Bericht über die Grabung in Kobadabad 1966», *Archeologischer Anzeiger*, Heft 4 (1969), s. 484-91. Ahlat için bk. B. Karamağralı, «A ceramic oven discovered in Ahlat», *Fifth International Congress of Turkish Art*, ed. G. Fehér (Budapest, 1979), F. 9a-b, 10a-b.

(3) Bizans seramiği için bk. D.T. Rice, «The Pottery of Byzantium and the Islamic World», *Studies in Islamic Art and Architecture in Honor of Prof. K.A. C. Creswell* (Cairo, 1965), s. 194-236; H. Wallis, *Byzantine Ceramic Art* (London, 1907). Ermeni ve Gürcü seramiği için bk. V. Japaridze, «L'Industrie de la Céramique en Géorgie du XI-XIII. Siècle, *Bedi Kartlisa* 17-18 Nr. 45, 46 (1974).

(4) Rice, «The Pottery of Byzantium», F. 24, 36, 37, 38, 42. Ayrıca bk. C.H. Morgan, *The Byzantine Pottery* (Cambridge, Mass., 1942), s. 120, 300. Ayrıca bk. Lane, «Medieval Finds», s. 45-54.

(5) G. Fehervari, *Islamic Pottery. A Comprehensive study based on the Barlow Collection* (London, 1973), s. 68-9.

(6) A. Lane, *Early Islamic Pottery* (London, 1947), Pl. 31-33; J. Zick-Nissen, *Islamische Keramik*. Hetiëns Museum (Düsseldorf, 1973), F. 77-79. s. 67-8; Fehervari, *Islamic Pottery*, nos. 42-8, s. 66-8 ve Pl. 22-4.

BİR GRUP SELÇUKLU SERAMİĞİNDE İNSAN TASVİRİ

da kalan oyma satırların kahverengi veya siyah koyu bir renkle boyandığı görülür. Kazılan ve boyanarak verilen desenin üzeri renksiz, açık veya koyu yeşil, bej, sarı, kahverengi veya karışık renkli şeffaf bir sırta kaplanır ve yeniden fırınlanır.

Teknik, renk, kalite, hatta çoğu zaman desen bakımından bölge ve devir farklılığı göstermeyen sgraffiato seramikleri tarihlemek ve bölgelendirmek zordur. Buluntu yeri, figür ve stil özellikleri, bazen de yazılar bu konuda bize yardımcı olur. Anadolu'da tesadüfen veya kazı sonucu bulunan sgraffiato seramiklerin ana yapım merkezleri belli değildir. Buluntularda genellikle stilize ve bitkisel geometrik şekiller, kuş ve balık figürleri, bazen de neshî ve kûfi yazılar görülür. İnsan, siren ve sfenks figürlü sgraffiato seramikleri oldukça enderdir. Anadolu örneklerinde genellikle kırmızımsı, fazla sert olmayan bir seramik hamuru ve beyaz astar dikkati çeker.

Anadolu Türk devri arkeolojisi başlayıncaya kadar Anadolu buluntuları genellikle Bizans'a, Ermeni ve Gürcü sanatına mal edilmiştir. Bu seramik türünün çok benzer bitkisel, geometrik motifler ve kuşlarla bezenmiş olarak, aynı teknik özelliklerle 11. - 14. yüzyıl Anadolu'sunda yaygın olduğu muhakkaktır. Bu kısa araştırmamızda figür stili nedeniyle Anadolu Selçuklu sanatına ait olduğunu kabul ettiğimiz insan figürlü birkaç parça üzerinde duracağız. Yine Selçuklu stilini yansıtan bazı sfenks ve harpi figürlü seramikler de vardır. Bunları bir başka yazımızda konu edeceğiz. Bu arada Bizans eseri olarak tanıtılan, tam anlamıyla erken islâm figür stiliinin özelliklerini yansıtan bazı sgraffiato ve champlevé tipi seramiklerin Selçuklu olabileceğini belirtmek istiyoruz (7). Anadolu Bizans seramikleri konusunda bilgilerimiz de henüz çok yetersizdir. Anadolu kazılarında çoğu kez Selçuklu devri malzemesiyle karışık olarak ele geçen Bizans seramiklerinde figür stili ayırıcı bir ip ucu olabilir.

(7) G. Öney, «Bizans Figürlerinde Anadolu Selçuk Etkisi. Anatolian Influence on Byzantine Figural Art.» *Selçuklu Araştırmaları Dergisi* III (1971), s. 91-118, F. 43, 47, 49. Ayrıca bk. «The Pottery of Byzantium,» ve «Iranian Elements in Byzantine Art,» III è Congrès International d'Art et d'Archéologie Iraniens (Moscow and Leningrad, 1939) s. 203-7. Yazar sadece İran etkileri üzerinde durmakta Anadolu Selçuklu örneklerine hiç değinmemektedir.

YAYINLARDAN TANIDIĞIMIZ SELÇUK DEVRİ SGRAFFİATO VE CHAMPLEVÉ ÖRNEKLERİ

Tarsus Tabağı, Özel Koleksiyon :

Tarsus'dan gelme, İstanbul'da özel koleksiyonda bulunan ve E. Lucius tarafından yayınlanan (8) tabakta bağdaş kurarak oturan bir saray ileri geleni veya hükümdar canlandırılmıştır (Res. 1). (Ölçüler: yükseklik 9,3 cm., çap: 26,3 cm.)

Renksiz, kısmen de yeşil, kahverengi şeffaf sırla sırlanmıştır. Figür erken islam ve Türk sanatının resim programına uygun olarak bir elinde kadeh, diğer elinde nar meyvası(?) tutar, başında üç dilimli taç görülür. Beyşehir Kubadabad sarayında bulunan çeşitli çiniler üzerinde (1236 civarı) bağdaş kurarak oturan bazı figürler, ellerinde benzer bir kadeh veya nar meyvası tutarlar. Aşağıda tanıtılan, Samsat kazısında bulunan seramik parçalarında da aynı tip kadeh tutan figürler canlandırılmıştır. 12.-13. yüzyıl İran, Suriye, Anadolu İslâm el sanatlarında kadeh tutan figür motifi yaygındır (9).

Tarsus tabağında gördüğümüz tarzda üç sivri tepelikli taç Anadolu Selçuklu sanatında mevcuttur. Örnek olarak, Konya İnce Minareli Medrese Müzesi'nde bulunan (eskiden Atatürk Müzesindeydi) Barbutin tekniğinde işlenmiş bir sırsız seramik başı gösterebiliriz (10). Tarsus taba-

(8) E. Lucius, «Neue figural verzierte seldschukische Keramik aus Anatolien,» **Sanat Tarihi Yıllığı II** (1966-8), s. 23, Abb. 1a, Notes 3, 4.

(9) Erken İslâm sanatında kadeh motifi için bk. G.J. Lamm, **Mittelalterliche Gläser und Steinschnittarbeiten aus dem Vorderen Orient** (Berlin, 1929), II, Taf. 127. Kubadabad için bk. K. Otto-Dorn, «Die menschliche Figuren auf den Fliesen von Kobadabad,» **Forschungen zur Kunst Asiens, in Memoriam Kurt Erdmann**, Editör O. Aslanapa ve R. Naumann (İstanbul, 1969, s. 114-20, F. 5a, 5. Bağdaş kurarak oturan ve kadeh tutan figür Abbasi, Fatimi ve İran Selçuklu sanatında da yaygındır. Bk. Otto-Dorn, «Figuren,» s. 113-9 ve F. 3-4. Türk sanatında kap tutan figürler için bk. E. Esin, «The cup rites in Inner-Asian and Turkish Art,» **Erdmann Memorial**, s. 224-61. Elinde nar tutan Sultan Sultan figürü İran Selçuklu sanatında yaygındır. Bk. A.U. Pope ve P. Ackerman (eds), **A survey of Persian Art from Prehistoric Times to the Present** (London-New York, 1938), V. P. 646B. Kubadabad örnekleri için bk. K. Otto-Dorn, «Figuren,» s. 121 ve F. 6-9, Türk sanatında bağdaş kuran figürler için bk. E. Esin, «The Hierarchy of Sedent Postures in Turkish Iconography,» **Kunst des Orients VII/1**(1970-71), s. 1-29.

(10) Üç dilimli tacı Niğde Hüdavent Hatun türbesinde arabeskler arasında gizlenmiş maske tipi başlarda ve siren figürlerinde de görmekteyiz. Bk. G. Öney, «Die Figurenreliefs an der Hudavent Hatun Türbe in Niğde,» **Bulleten XXXI**, 122 (1967), s. 166-67, F. 1a, b, 4, 7a, b, 8, 11; Aynı taşlar Konya İnce minareli Medrese

BİR GRUP SELÇUKLU SERAMİĞİNDE İNSAN TASVİRİ

ğında figür şalvarlıdır. Kollarında tiraz bandı, sağ yanda sürahi dik-kati çeker (11). Figürün duruş şekli, kadeh, sürahi nar(?) motifi ve kı-yafet, aşağıda, üzerinde durulan St. Simeon'da bulunan tabaktaki tasvi-re çok benzer (Res. 5). Doç. Dr. Özden Süslü'den öğrendiğimize göre Mersin, Erdemli müzesinde, Adana'dan gelme çok benzer çukur bir ta-bak vardır (12).

Bağdaş kurarak oturma ve kadeh motifi, ebedi hayatı simgeleyen dal, nar motifleri ve sürahi, hükümdarla ilgili sahnelerde Abbasi, Fati-mi, Eyyubi ve Selçuklu el sanatlarında sık sık karşımıza çıkarlar (13). Anadolu Selçuklu taş devri kabartmalarında ve Kubadabad sarayı çini-lerinde de çeşitli örnekleri görülür (14). Tarsus tabağının çift sıra örgü-lü kenar bordürü Anadolu Selçuklu taş işçiliğinde sık olarak işlenir. Tabağın seramik hamuru kırmızımsı kahverengidir. Yazar tarafından 12. yüzyıl ikinci yarısına tarihlenen eser bizce Prof. K. Otto-Dorn'un da be-lirttiği gibi 13. yüzyıl ortalarından olmalıdır (15).

Adana Müzesinde Misis ve Mersin Yümüktepe örnekleri :

E. Lucius adı geçen yayınında, Mersin Yümüktepe'den gelme bir ça-

Müzesi'nde Konya Alaaddin Köşkü'nden gelme alçı siren kabartmasında (Inv. 886); aynı müzede Konya kalesinden gelme taş melek kabartmalarında (Inv. 883) görülmektedir; bk. F. Sarre, *Der Kiosk von Konia* (Berlin, 1936), Abb. 3, 4; Kubadabad sarayı çinilerindeki insan, siren, sfenks figürlerinde bu tip taşlar için bk. Otto-Dorn, «Bericht,» Abb. 6, Taf. 1b ve G. Öney, «Kubadabad Ceramics,» W. Watson (ed.), *The Art of Iran and Anatolia from the 11th to the 13th Century A.L. Colloquies on Art and Archeology in Asia* no. 4 (London, 1974), F. 3 ve Öney, *Turkish Tile Art*, s. 38, 40; Diyarbakır müzesinde bronz sfenks figüründeki (Inv. 607), taş için bk. Ş. Yetkin «Bir Tunç Sfenks,» *Türk Kültürü* 16 (1964) ve E. Baer, *Sphinxes and Harpies in Medieval Islamic Art* (Jerusalem, 1965), F. 29.

(11) Benzer surahi motifi için bk. Otto-Dorn, «Figuren,» F. 5a, 5. Şalvar için bk. M. A. Köymen, «Alp Arslan Zamanı Türk Giyim-Kuşamı,» *Selçuklu Araştırmaları Dergisi* III (1971), s. 66. Bk. N. Atasoy, «Selçuklu Kıyafetleri Üzerine bir deneme,» *Sanat Tarihi Yıllığı* IV (1970-71), s. 122, 141.

(12) Dr. Özden Süslü : *Anadolu Selçuk Giysilerinin Tasvirlerine göre incelen-mesi* basılmamış Doçentlik tezi (İstanbul Edebiyat Fakültesi - Sanat Tarihi ana bilim dalı).

(13) Bk. Otto-Dorn, «Figuren,» s. 113-8.

(14) Benzer nar tutan figürleri Konya Kalesi'nden gelme taş kabartmada (İnce Minareli Medrese Müzesi, Inv. 885). Bk. Sarre, *Kiosk*, s. 47; Konya Alaed-din Sarayı'na ait bir alçı kabartmada (İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesi-Inv. 2334). Bk. A. Ogan ve E. Kühnel, *İstanbul Arkeoloji Müzelerinde Şaheser-ler* (Berlin ve Leipzig, 1938, F. 10; ve Akşehir Taş Medrese Müzesi'nde bir grup Akşehir mezar taşında görmekteyiz. Bk. not 9.

(15) Otto-Dorn «Bericht,» s. 486, n. 105.

nak parçası üzerinde, başı sarıklı, kolu tirazlı bir kadın (?) başından söz eder ve 13. - 14. yüzyıla tarihler (16). Aynı yazar Adana Müzesi'nde, Misis'-den gelme 12. yüzyıldan bir tabak üzerinde Selçuklu tipi taçlı bir baştan söz eder (17).

Adana müzesinde Misis'ten gelme figürlü, sgraffiato tekniğinde ve akıtma sırlı, benzer büyüklükte çukur iki tabak daha vardır. Söz konusu eserleri ve yukarıda sözünü ettiğimiz Erdemli müzesi örneğini Dr. Özden Süslü yayınlıyacaktır. Kendisine verdiği bilgi için teşekkür ederim.

Söz konusu eserler Tarsus, St. Simeon ve aşağıda tanıtılan Ankara Etnoğrafya Müzesi (Resim 5, 11) tabaklarıyla benzerlik gösterir.

Bu Sgraffiato tabaklardan birinde bağdaş kurarak oturan figür, bir elinde kadeh, diğerinde mendil (?) tutar. Figürün etrafı çiçek rozetlerle kuşatılmıştır. Kıbrıs'ta da benzer figürlü tabaklar bulunmaktadır. Aşağıda sözü edilen St. Simeon merkezinden Kıbrıs'a bol miktarda Bizans tabağı gönderildiği bilinmektedir. Bunların arasında islam sanatının resim programına uygun usluapta olan figürlü tabakların Selçuklu ustaları tarafından yapıldığı kanısındayız.

Kalehisar örnekleri :

Prof. Dr. Oktay Aslanapa'nın Alacahöyük yakınında Kalehisar kazısında bulduğu insan figürlü Sgraffiato ve champlevé parçalarını da bu gruba katabiliriz (Res. 2,3 çizim 1). Parçalar İstanbul Üniversitesi Sanat Tarihi koleksiyonundadır (18). Parçalardan birinde gövdenin sadece üst kısmı ve başın yarısı görülür (Res. 3). (En 13,5 cm., uzunluk 8,5 cm., yükseklik 3,5 cm.) Omuz hizasında, yay şeklinde yükselen yuvarlak hat nedeniyle, bunların kanat olabileceğini düşünen Prof. Dr. Aslanapa bu figüre Melek(?) der. Kanımızca bu hat daha sonra tanıttığımız Chersonese ve Amasya müzesi örneklerinde de rastlanan palmetli daldır (Res. 6, 7, 10). Figür, bazı İran Selçuklu seramik tabaklarında, aşağıda üzerinde durduğumuz Chersonese tabaklarında ve Sultan Alâeddin Keykubad'ın yazlık sarayı Kubadabad (1236 civarı) çinilerinde görüldüğü gibi, yollu kaftan giymiştir (Res. 6, 7) (19). Söz konusu kaftanların yakasız ve

(16) Lucius, a.g.e., s. 122. Bk Garstang, a.g.e.

(17) Lucius, a.g.e., F. 1b

(18) O Aslanapa, «Keramiköfen und figürelliche Keramik aus Kalehisar,» *Anatolica* I (1967), s. 135-6, F. 1 ve 2, Taf. XIV/9. Kalehisar kazılarında kuş ve balık figürlü sgraffiato parçalar da bulunmuştur. Bk. F. 3 ve 4.

(19) Kubadabad için bk. Otto-Dorn. «Figuren», n. 30. Benzer yollu desenli

BİR GRUP SELÇUKLU SERAMİĞİNDE İNSAN TASVİRİ

önden düğmesiz gelişleri ve kemerleri örneğimize benzerlik gösterir. Kaşgarlı Mahmud'un Divan-ı Lugat'ı Türk kitabından öğrendiğimize göre, Selçuk'lular özellikle yeşil ve yollu bir kumaş dokumakla ün yapmışlardı. Sultan Alp Arslan'a 500 adet altın ve gümüş işli kaftan hediye edildiği bilinmektedir (20). Seramik parçasındaki figürün elinde ne tuttuğu görülmez. Sağ koldaki tiraz bordüründe «Allah» yazısı okunabilir. Sol koldaki yazı okunamaz. Çukur kısımlar kahverengi boyanmıştır. Sır şeffaf ve sarımsıdır. Tabanın dış yüzü de sırlıdır.

Kalehisar'da birkaç insan başı parçası daha bulunmuştur (21) (Res. 2). Karikatür üslubunda, sgraffiato tekniğinde işlenen bu başlar E. Lucius'un eski Kâhta Flur köyü başlarına ve Maşhat'taki başlara benzer (Ölçüler; 5x5,5, 7,5 x4 cm). Yeşil sırlı parçalarda zemin siyah boyalıdır. Karikatür stilinde insan başları Kubadabad sarayı çinilerinde de dikkati çeker (22). Soldaki fragmanda figürün başlığının Chersonese I (Res.6), Ankara Etnoğrafya müzesi (Res. 11), Maşmat köyü (Res. 13), örneklerine çok benzer şekilde ön kısmı kabarık, etrafı kürklü bir başlık (börk) olduğu anlaşılmaktadır. Bu tip başlıkların Anadolu Selçuklularında çok yaygın olduğu bilinmektedir. Kubadabad çinilerinde ve Varka ve Gülşah minyatürlerinde canlandırılan figürlerde de bu tip başlıklara rastlanır (23).

Kalehisar buluntuları arasında champlevé tekniğinde işlenmiş, kırmızı hamurlu, açık yeşil sırlı, çukur kısımları siyah boyalı bir fragmanda yüksek şapkalı bir insan başı, sağ tarafında ise arabesk dallarıyla süslü bordürler görülür (Çizim 1). Başlık tipi iki yandan çıkıntısı ile Amasya müzesi ve Chersonese'de bulunmuş atlı figüründeki başlığa benzer (Bak

kaftanları Sava'ya ait (1187) bir minai tabak üzerindeki figürlerde, Bk. Survey V, P. 688A, Kaşan'a ait 1187 tarihli bir tabak üzerindeki üç figürde görmekteyiz. (Metropolitan Museum of Art, New York), Bk. J. Grube, **The World of Islam** (New York and Toronto, 1967) F. 16.

(20) Köymen, *a.g.e.*, s. 55. Bk. Mahmud Kaşgarlı, **Divan**, Tercüme: B. Atalay III s. 17, ve N. Atasoy, *a.g.e.* s. 149.

(21) Aslanapa «Keramiköfen.» Abb. 7, 9, F. 2.

(22) Bk. Otto-Dorn, «Figuren.» F. 15, 27, 28.

(23) Ön tarafı yüksek başlık (börk) İran ve Irak Selçuklu dönemi sanatında yaygındır. Bk. Atasoy, *a.g.e.*, s. 113-4, 116-9. Kitâb al Aghani minyatürlerinde Bedreddin Lulu figürünün kürklü başlığı aynı tiptedir (1218-19). Aynı başlıklar Kitâb al-Diryak minyatürlerinde de görülür. Bk. R. Ettinghausen, **Arab Painting** (1962), s. 65, 91. Varka ve Gülşah minyatürlerinde de benzer başlıklar vardır. Bk. Atasoy, *a.g.e.*, F. 27, 28.

Çizim 1 - Kalehisar'da bulunmuş seramik parçası. 13. yüzyıl (İst. Edebiyat Fak.)

res. 10, 7) (Ölçüler 11x5,5 cm. yükseklik 1,5 cm.). Kalehisar fragmanlarının 13. yüzyıldan olduğunu kabul ediyoruz.

Adıyaman, Eski Kahta örnekleri :

Eski Kahta'da Flur köyü kazılarında bulunan kırık bir kâsede bağdaş kurarak oturan kaftanlı iki figür görülür (24). Yanmış olan tabakda figürler zor seçilir (Çizim 2). Başları sarıkları olan sol taraftaki figür saz çalar, elinde flüt veya mendil tutan ikinci figür (kadın olması mümkün) ona doğru kolunu uzatır. Ortalarında iki katlı bir meyva sepeti yer alır. (Ölçüler: yükseklik 18 cm., çap 44 cm.). Kâse şeffaf, renksiz ve yeşil, kahverengi sırla kaplanmıştır. Eski Kâhta seramiklerinin yerli yapım olduğu kabul edilmektedir. İran'da Selçuklu devri minai tabaklarında da benzer ikili sahneler görülür. Freer Gallery of Art'da sergilenen iki tabak bu gruptan çok ilginç örneklerdir (25). Benzerini Victoria Albert müzesinde gördüğümüz St. Simeon'dan gelme tabakda olduğu gibi (Res. 5). figürün başındaki sarık motifinin de Anadolu Selçuklularında yaygın olduğu anlaşılmaktadır. Sultan Alaeddin Keykubad'ın portresi olarak tanıtılan, Kubadabad çinisi üzerindeki figür de sakallı ve sarıklıdır (26).

(24) Lucius, a.g.e., s. 124-5 ve Abb. 1c. Bk. F.K. Dörner, «Arsameia am Nymphaios. Berichtskampagne über die Grabungskampagne 1965,» **Istanbul Mitteilungen** 16 (1966), s. 145-9 and Abb. 7, Eski Kâhta buluntuları Ankara Anadolu Medeniyetleri ve Gaziantep Müzesi depolarındadır.

(25) Bk. E. Atıl, **Ceramics from the World of Islam** (Washington, 1973) s. 41-2. Başka örnekler için bk. Lane, **Early Islamic Pottery**, F. 58, B, 68A ve 84A.

(26) Bk. M. Önder, «Kubadabad Çinilerinde Sultan Alaeddin Keykubad'ın iki Portresi,» **Sanat Tarihi Yıllığı III** (1969-70), s. 121-4 ve F. 1. Rey'de bulunmuş bir Selçuklu lüster tabağında benzer şekilde başları sarıklı ve sakallı bir figür görülür.

BİR GRUP SELÇUKLU SERAMİĞİNDE İNSAN TASVİRİ

Çizim 2 - Eski Kâhta Flur Köyü'nde bulunmuş kâse. 13. yüzyıl (E. Lucius)

E. Lucius yazısında Eski Kâhta Yeni Kale ve Kilise tepe kazılarında bulunan, fragman halinde bazı insan figürlü seramik örnekleri tanıtır (27) (Çizim 3, 4). Yazar, bunların Anadolu yapımı olduğu kanısındadır. Bu tasvirler de Kalehisar fragmanlarında olduğu gibi karikatür üslubundadır. Flur, Kilise tepe fragmanı kahverengimsi hamurlu beyaz astarlı ve kahverengi sırlıdır (En 8 cm.). Yenikale fragmanı kırmızımsı topraklı, beyaz astarlı, açık yeşil sırlıdır (Ölçüler: 6,5x9 cm.). Eski Kâhta örneği kırmızı topraklı, beyaz astarlı ve sırsızdır (Ölçüler 8x16 cm.). Bu seramiklerin 13. yüzyıldan olduğu kanısındayız.

Keban, Korucutepe fragmanlarında insan başı :

Korucutepe kazılarında bol olarak bulunan yerli yapım sgraffiato ve champlevé seramikler arasında birkaç insan başı fragmanına da rastlanmaktadır (28). Ufak bir fragmanda yüz tipi diğer Anadolu Selçuk ör-

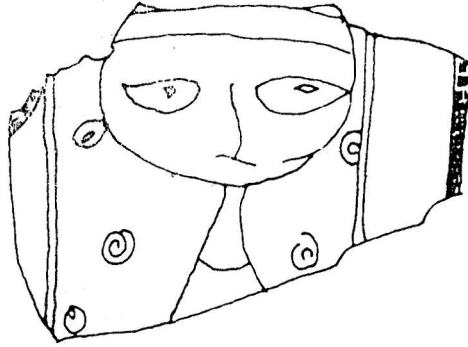
(12-13. yüzyıl, Metropolitan Müzesi). Bk. *Survey V*, s. 646. Bk. Grube, *a.g.e.*, s. 72. Varka ve Gülşah minyatürlerinde de sarıklı figürler görülür. Bk. Atasoy, *a.g.e.*, s. 139 ve F. 31, 34 ve 35. Tuğrul Bey Nişapur'a geldiğinde sarıklıydı (1038). Türklerde sarık için bk. Köymen, *a.g.e.*, s. 62 ve Kaşgarlı, *a.g.e.*, I, 201; II, s. 151; ve III, s. 296.

(27) Lucius, *a.g.e.*, s. 126-8 ve Abb. 2a, b ve 3a.

(28) Ö. Bakırer, «The Medieval pottery and baked clay objects,» **Korucutepe 3. Studies in Ancient Civilisations**, ed. M. van Loon (Amsterdam, 1979) Cat. no. W 54.

Çizim 3 - Adıyaman, Eski Kâhta'da bulunmuş seramik parçası. 13. yüzyıl (E. Lucius)

Çizim 4 - Adıyaman Kilisetepe'de bulunmuş seramik parçası .13. yüzyıl (E. Lucius)

neklerine benzer. Kenarı süslü başlığın tipi üst kısım kırık olduğundan anlaşılmaz (Res. 4) (Ölçüler 4,5x4,5 cm.). Fragman turuncu hamurlu astarlı ve açık sarı sırlıdır. Çukur kısımlar kahverengi boyalıdır. Aynı tabakada bulunan paralara göre bu parça 13. yüzyıla tarihlenir. Parça bugün Elâzığ Teknik Okul deposundadır.

Yukarıdaki örneklerden görüldüğü gibi yayınlarda tanıtılan insan figürlü sgraffiato ve champlévé seramikleri birkaç örneği geçmez.

Bizans seramiği olarak tanıtılan, Selçuk olması muhtemel örnekler :

Müzelerde ve yayınlarda Anadolu Bizans seramiği olarak tanıtılan, birkaç parçanın da tipik Selçuk figür stili nedeniyle yanlış değerlendirildiği kanısındayız. Ortaçağ Ermeni, Gürcü, Bizans ve Selçuk sgraffiato ve

BİR GRUP SELÇUKLU SERAMİĞİNDE İNSAN TASVİRİ

champlevé seramikleri aynı kültür potasının ürünleridir. Bunları kesin ayırmak olanağına sahip değiliz. Ancak figür stili açısından tamamen Selçuk ve erken İslâm figür stiline özelliklerini yansıtan parçaları Anadolu Selçuk kabul etmek gerekir. Kazılar bu tür seramiğin Anadolu'da bol olarak yapıldığını açıkladığına göre, bunların Anadolu'ya İran, Suriye, Irak gibi komşu İslâm ülkelerinden ithal edilmiş olmaları daha az bir ihtimaldir.

St. Simeon'dan gelme tabak :

Londra Victoria and Albert müzesinde sergilenen ve Antakya yakınında St. Simeon'da (Al-Mina) bulunmuş figürlü bir tabak Bizans eseri olarak tanınmıştır (29). St. Simeon 1188 - 1268 yılları arasında Haçlıların limanı olarak kullanıldığından bu tarihlerden bir Bizans tabağı olarak yayınlanan eser bizce 13. yüzyıldan Selçuk eseri olmalıdır (Res. 5). Arthur Lane yayınında tabağın İslâmî etkili olduğunu, muhtemelen Suriye'li ustalar tarafından yapıldığını belirtir (30). Al-Mina'da yerli imalat sgraffiato seramiklerin yanısıra çeşitli tipte islâm seramikleri de bulunmuştur. Bu parçanın da ithal edilmiş İslâm seramiği olması mümkündür. St. Simeon'dan (Al-Mina) çeşitli seramiklerin bütün Akdeniz'e, hatta Kırım'a kadar gönderildiği anlaşılmaktadır. Desenli şalvar giymiş olan figür bağdaş kurarak oturur. Kolunda tiraz bordürleri, sağ elinde kadeh görülür. Kadehin şekli 12. yüzyıl sonu, 13. yüzyılda Suriye ve Halep'de çok yaygın olan emaye süslü bardakların şekline benzer. Kırık kısmında, Tarsus örneği (Res. 1), ile kıyaslanınca benzerliği nedeniyle tamamlanabilen boynu boğumlu bir sürahi bulunur. İri badem gözlü figürün başında sarık vardır. Figürün oturuşu, kadehi, sürahi motifi ve şalvarlı oluşu daha önce de belirttiğimiz gibi Tarsus'da bulunan tabağa (Res. 1) ve Dr. Özden Süslü tarafından tanıtılacak olan Erdemli Müzesi ve Adana Müzesi tabaklarına benzer. Tabağın zigzaglı kenar bordürü aşağıda tanıtılan Etnoğrafya müzesi ve Eski Kâhta örnekleri tarzındadır (Res. 11) (Çizim 2). Kırmızımsı topraklı olan tabak, beyaz astar üzerine şeffaf, renksiz ve sarı, yeşil benekli sırla örtülmüştür.

(29) Lane, «Medieval Finds» P. XXIV, 1A. Bk. Öney «Anatolian Seljuk Influence on Byzantine Figural Art,» s. 116 ve F. 47. Yeni bulunmuş Selçuklu devri sgraffiato seramiklere dayanarak bu parçanın da Anadolu Selçuklu döneminden olduğunu söyleyebiliriz. Bağdaş kurarak oturan figür, kadeh, sürahi ve sarık motifi için dip notu 9, 11, 25 ve 26'ya bk.

(30) Lane, a.g.e., p. 50. Şalvar Selçuklu figür sanatında yaygındır, Bk. Atasoy, a.g.e., s. 122, 121 ve n. 11.

Chersonese'de bulunmuş birinci tabak :

Leningrad Hermitage müzesinde bulunan ve Kırım'ın kuzey batısında Chersonese'den getirilen champlevé ve slip tekniği ile işlenmiş bir tabak David Talbot Rice tarafından 11. - 13. yüzyıllara tarihlenen islam sanatı etkili bir Bizans tabağı olarak tanıtılmıştır (Res. 6) (31). Yapılış tekniğinin ve figürün yollu elbisesinin Prof. Dr. Oktay Aslanapa'nın Kalehisar fragmanlarıyla benzerliği dikkati çeker (Res. 3). Kürklü başlık ise Ankara Etnoğrafya müzesi, Kalehisar ve Mashat köyü örneklerini hatırlatır (Res. 11, 2, 13). Bu nedenle seramiğin 13. yüzyıldan bir Anadolu Selçuk örneği olması gerektiğine inanıyoruz. Daha önce belirttiğimiz gibi, Kubadabad sarayı çinilerinde de benzer şekilde yollu desenli örnekler bulunmuştur (32). Tabakda bağdaş kurarak oturan figür büyük olasılıkla elinde kadeh tutar. Kolda arap harfli, yazısı okunamayan tiraz bandı görülür. Başın etrafındaki halka hâleye benzer ve iki yapraklı dal şeklinde kavuşur. Bu tip bir halka Amasya ve ikinci Chersonese tabakları örneklerinde de görülür (Res. 10, 7). Yüz haraptır. Tabağın Chersonese'den gelmesi, dış bordürün kûfiden gelişen bir deseni hatırlatması ve okunamaması, Selçuk eserlerini taklid eden bir Bizans eseri olduğunu kabul etmemiz için yeterli neden olamaz. Selçuk süsleme sanatının çeşitli dallarında kûfi yazıdan kaynaklanan, yazı karakterini yitirmiş bol örnek vardır. Seramiklerin Anadolu dışına Bizans malzemesiyle birlikte ihraç edilmesi de makuldur.

Chersonese'de bulunmuş ikinci tabak :

Leningrad Hermitage müzesinde bulunan ve yine Chersonese'den getirilmiş, slip ve champlevé tekniği ile işlenmiş ikinci bir figürlü tabak David Talbot Rice tarafından 11. - 13. yüzyıla ait bir Bizans tabağı olarak tanıtılmıştır (33) (Res. 7). Bu tabakda yine yollu desenli, kaftan giymiş bir süvari avlanmaktadır. At ve avcı, tabiatı simgeleyen stilize kuşlar birkaç çiçek rozet ve arabeskle çevrilmiştir. Avcının kuşuyla avlan-

(31) Rice, «Pottery in Byzantium,» F. 21 Bk. Öney, «Anatolian Seljuk influence,» s. 117, F. 43. Yeni bulunan champlevé seramikleriyle kıyaslama sonunda bunların Selçuklu devrinden olduğunu kabul ediyoruz.

(32) F. Tunçdağ, «Die Menschendarstellung auf einer Karreefliese von Kubadabad» Otto-Dorn, «Bericht,» Taf. 1b. İran Selçuklu örnekleri için bk. 19 ve 20.

(33) Rice, «The Pottery of Byzantium,» F. 22, Rice sadece erken İslâm ve İran etkilerinden söz eder, Anadolu örneklerini dikkate almaz. Bk. Öney, «Anatolian Seljuk influence,» s. 117. Bu parçanın da Anadolu Selçuklu devrinden olduğunu kabul ediyoruz.

BİR GRUP SELÇUKLU SERAMİĞİNDE İNSAN TASVİRİ

diği anlaşılr. Avcı tipik Türk ve İslâm resim programına uygun olarak geriye uzattığı kolunda av kuşunu taşır (34). Atın koşum takımları işlenmiştir. Süvarinin tiraz bandlarında okunamayan arap harfli yazılar vardır. Süvarinin başında benzerini Kalehisar ve aşağıda tanıtılan Amasya müzesi ve Maşhad köyü seramiklerinde gördüğümüz şekilde bir başlık vardır (Res. 2, 10, 13). Başlığın üstü yarım palmetle son bulan bir kıvrık dalla bezenmiştir. Başı hale şeklinde kuşatan yarım palmetli iki dal ilk Chersonese ve Maşhat köyü tabaklarında da görülür (Res. 6, 13). Konya Alaeddin Köşküne ait bir «minai» çini üzerinde benzer bir avcı figürü görülür. Avcının başlık tipi Chersonese örneğine benzer, kanımızca bu Chersonese tabağı da 13. yüzyıldan bir Anadolu Selçuk örneğidir (1156-96) (Res. 12).

YENİ TANITILAN SELÇUK DEVRİ İNSAN FİĞÜRLÜ TABAKLAR

Ahlat — Adilcevaz Fragmanı

Ahlat - Adilcevaz yolunda bulunan ve Ahlat müzesinde yer alan ufak bir sgraffiato fragmanda görülen üst kısmı kırık şişman yanaklı insanbaşı (Resim. 8), uzun çekik gözleri ile İran'da Selçuklu devri, seramiklerinde rastlanan yüz tipini canlandırır. Figürün başı yukarıda sözünü ettiğimiz bazı örneklerde olduğu gibi sarıklıdır. Ahlat kazıları seramik fragmanlarında benzer yüzlere raslanmıştır (35).

Bu bölgedeki malzeme, Anadolu'da Selçuklu dönemi Sgraffiato ve Champlévé seramiklerinin varlığına işaret etmekte ve bunların İran bölgesi Selçuklu geleneğini sürdürdüğünü düşündürmektedir.

Konya Kalesi civarından tabak fragmanı :

Konya kalesi kalıntılarına yakın bir inşaat hafriyatında bulunan tabak fragmanı ilginç bir insan figürü detayına sahiptir. Doç. Dr. Yılmaz Önge'ye, bana bu parçayı yayınlama fırsatını verdiği için teşekkür ederim. Parça bugün Konya Selçuk Üniversitesi Sanat Tarihi kürsüsünde bulunmaktadır. Sadece orta kısmı kalmıştır (Çizim 5), (Ölçüler 9x10 cm). Yan tarafı görülen bağdaş kurarak oturan figür iri yeşil noktalı kaftan

(34) Anadolu Selçuklu Sanatında benzer avcı motifi için, bk. G. Öney «Mounted Hunting Scenes in Anatolian Seljuks in comparison with Iranian Seljuks,» *Anadolu (Anatolia) XI* (1967), s. 137-59 ve F. 1-37. Türk Sanatında avcı figürü için bk. E. Esin, «The hunter prince in Turkish iconography,» *Die Jagd bei den alt-türkischen Völkern* (Wiesbaden, 1968). Çok ilginç bir Anadolu Selçuklu avcı figürünü Kubadabad sarayı alçısında görürüz. Bk. Otto-Dorn, «Bericht», Abb. 31.

(35) Karamağralı, a.g.e.

Çizim 5 - Konya'da bulunmuş seramik parçası. 13. yüzyıl.

giymiştir. Kolda tiraz bandı vardır. Sağ yanda bir kuş figürünün göğsü ve pençeleri seçilir. Erken islam sanatında bağdaş kurarak oturan sultan veya saraylı figürünün iki yanında cennet veya sarayı sembolize eden iki kuş, çoğunlukla da tavus figürüne rastlanır (36).

Kubadabad sarayı çinilerinde de tavusla çevrili figür görürüz. Büyük olasılıkla bizim figürümüzün de iki yanında birer tavus yer almaktaydı. Figürün iri nokta bezemeli kaftanına benzer giysilere Kubadabad çinilerinde sık rastlanır. Ankara Etnoğrafya müzesinde bulunan iki fragmanda da aynı kumaş deseni görülür (Resim 11, 14).

(36) İran bölgesi Selçuklu sanatında taht sahneleriyle birlikte çoğunlukla çift tavus figürü görülür. Bk. Otto-Dorn. **Die Kunst des Islam** (Baden-Baden, 1964), s. 138; ve **Survey V**, p. 622A ve 659.

BİR GRUP SELÇUKLU SERAMİĞİNDE İNSAN TASVİRİ

Parçamız kırmızı sert hamurlu, beyaz astarlı ve yeşil şeffaf sırlıdır. Desen champlevé tekniğinde çok derin oyularak işlenmiş, çukur kısımlar siyahla boyanmıştır. Tabanın arka yüzü slip tekniğinde dalgalı yollarla bezenmiştir. Eser, Konya kalesiyle aynı tarihlerden 1220 civarından olmalıdır.

Samsat (Adıyaman) kazısından bir çanak fragmanı :

1979 yılı Samsat kazısında bulunan ve bugün Adıyaman Müzesinde yer alan parça çukur bir kâsenin ortasına aittir (36a). Sgraffiato tekniğiyle işlenmiş olan parça, ince gözenekli, kırmızımsı hamur üzerine beyaz astarlı ve şeffaf yeşilimsi sırlıdır. Çukur kısımlar kahverengi boyalıdır (Res. 9) (Ölçüler: 11x11,5 cm.). Fragmanda bağdaş kurarak oturan baş kısmı kırık, kaftanlı, kolu tirazlı bir saray ileri geleni veya sultanı canlandırılmıştır. Sol elde 13. yüzyılda Şam'da bol görülen tipte bir kadeh tutmakta, sağ el ise bele dayanmış durumdadır. Bu seramik 13. yüzyıldan ve o yörenin imalâtı olmalıdır.

Amasya Müzesinde kırık tabak :

Amasya müzesinin deposunda, kesin buluntu yeri belli olmayan, cıvardan getirilmiş yarısı kırık, champlevé tekniğinde işlenmiş bir tabak vardır (Res. 10). Krem renkli astar üzerine şeffaf renksiz sır kullanılmıştır. Çukur kısımlar Kalehisar, Eski Kâhta, Korucutepe ve Chersonese örneklerinde olduğu gibi koyu kahverengi boyanmıştır. Kırmızımsı renkli seramik hamuru gevşektir (Ölçüler 27x28 cm.). Tabanın ölçülerine göre, canlandırılan figürün ayakta durmasına olanak yoktur. Diğer örneklerde olduğu gibi bağdaş kurarak oturduğunu kabul edebiliriz. Kaftanı arabesklerle bezenmiştir. Kollarda tiraz vardır, yazı görülmez. Başta yine arabeskle süslü yassı tepeli, iki tarafı sarkık bir başlık görülür. Bu başlık tipi ikinci Chersonese, Kalehisar ve Mashat köyünde bulunan örneklere benzer. Zeminde yer alan stilize dallar ve iri lotus tipi çiçekler tabiatı simgeler. Chersonese tabaklarında olduğu gibi, omuz üzerinden uzanıp hale şeklinde başı çeviren yarım palmetli birer dal dikkati çeker. Kenar bordürü stilize palmet ve aralarını ayıran kalın dik çizgilerden meydana gelir. Tabanın 13. yüzyıldan bir Anadolu Selçuk örneği olduğu kanısındayız.

Ankara Etnoğrafya Müzesinde, Besim Atalay koleksiyonundan bir tabak:

Ankara Etnoğrafya müzesinde bulunan kırık bir çanak sgraffiato

(36a) Öney, «Samsat» a.g.e.

teknîği ile işlenmiş insan figürlü örneklerin kompozisyon bakımından en ilginçlerindendir (Res. 11). Besim Atalay özel koleksiyonundan müzeye intikal eden parçanın Konya civarından geldiği sanılmaktadır (Ölçüler: 19,5x23 cm. yükseklik 9 cm., Env. 455). Çanağın alt sol yanı kırıktır. Ortada daha büyük durumda, tabağa yerleştirilişine göre bağdaş kurarak oturması gereken bir figür yer alır. Sağında ayakta duran daha ufak hizmetkâr figürü görülür. Benzer bir figürün kırık olan sol tarafta tekrarlanması gerekir. Sahne erken islam sanatında çok bol paraleli görülen, sultan, saray ileri geleni ve iki hizmetkârı ile canlandırılan taht sahnesidir. Hükümdar iri badem gözlü, kalın kaşlı, yuvarlak yüzlüdür. Arkadan uzun saç örgüsü sarkar. Benzer saç örgüsünü Tarsus'tan gelme, ve yine E. Lucius tarafından yayınlanan bir başka sgraffiato tabakdaki siren tasvirinde görmekteyiz (37). İran örneklerinin aksine örneklerimizde uzun örgülü saçlar belli olmaz.

Figürlerin başında Kubadabad çinilerinde benzerlerini bol olarak gördüğümüz şekilde, Anadolu Selçuklu tipi diyebileceğimiz, ön tarafı kabarık, yuvarlak tepeli bir başlık vardır (38). Başlık Kalehisar, Chersonese I ve Mashat höyük örneklerinde olduğu gibi kürklüdür (Res. 2,6, 13). Sultanın kaftanı Kubadabad çinilerindeki figürlerde benzerlerini sık gördüğümüz gibi toplanmış süslüdür (39). Aynı noktalı kumaş desenini Konya ve Mahmudiye köyü tabaklarında da görürüz (Res. 11, 14). Kaftanın önü, yaka durumu yine Kubadabad örneklerine benzer (40). Figürlerin kollarında tiraz vardır. Sultanın sol elinde kadeh olması gerekir, sağ elinde de yuvarlak birşey, muhtemelen Kubadabad örneklerinde ol-

(37) Lucius, a.g.e., Abb. 1b ve s. 123. Benzer kıvrık ve örgülü saç **Freer Gallery of Art**'da bulunan 12. yüzyıldan alıcı bir saray figüründe görülür. (Grube, a.g.e., s. 73 ve F. 39) İran ve Anadolu'ya ait çeşitli Selçuklu dönemi eserinden uzun örgülü saçın erkek ve kadınlarda moda olduğunu görüyoruz. Bk. Köymen, a.g.e., s. 84-9 ve Atasoy, a.g.e. s. 113 ve 136-7. Kubadabad çinilerinde figürlerin örgülü saç yerine omuza dökülen uzun saçlı olduklarını görüyoruz. Otto-Dorn, «Figuren», F. 1, 5-10, 23, 24, 27, 28.

(38) Otto-Dorn, «Figuren», F. 1, 5, 8, 9, 10, 23 24. Bu tip başlık Türklerde börk adını alır. İran, Irak ve Suriye'de Selçuklu dönemi sanatında yaygındır. Bk. Atasoy, a.g.e., s. 113-4, 128 ve F. 3-5, 10, 27, 28 ve Köymen, a.g.e.; s. 60-2.

(39) Başka örnekler için bk. Otto-Dorn, «Figuren», F. 1, 23, 65, Benekli kaftan Selçuklu sanatında yaygındır. Bk. **Catalogue of the David Collection Islamic Art** (Copenhagen, 1975), s. 43-4 ve Atıl, **Ceramics**, F. 30, 42, 52, 53.

(40) Kaşgarlı'nın Divan'ından Türklerin genel olarak boğaza kadar düğümlü kısa veya uzun kollu kaftan giydiklerini ve kemer taktıklarını öğreniyoruz. Bk. Köymen a.g.e., s. 62-6.

BİR GRUP SELÇUKLU SERAMİĞİNDE İNSAN TASVİRİ

duğu gibi ebedi hayat sembolü olan nar tuttuğunu söyleyebiliriz. Daha küçük tutulan hizmetkâr figüründe farklı olarak bıyık ve sakal seçilir. Bıyık ve sakal Türk geleneğinde yaygın olmamakla birlikte Türk sanatıyla ilgili resim programında yer alır. Irak, İran, Selçuk dönemi el sanatlarında sakal ve bıyıklı figürlere rastlanır. Kubadabad sarayı çinilerinde de Sultan Alaeddin Keykubad'ın portresi olarak tanımlanan figür-sakallıdır (41). Hizmetkâr sol eliyle hükümdara, içinde muhtemelen üç nar dalı bulunan ve ebedi hayatı simgeleyen bir kadeh uzatır. Sağdaki elinde omuza doğru uzanan ucu kıvrık bir sopa görülür. Bu tip ucu kıvrık sopalar hükümdarlık sembolü asa tasviridir. 12. yüzyılın sonu, 13. yüzyıldan ucu kıvrık asa tutan hükümdar tasvirinin canlandırıldığı bir İran Selçuklu minai tabağı Anadolu örneğimize ışık tutar. Hükümdarın etrafında saray ileri gelenleri sıralanmıştır (42). Benzer bir sahne Viyana'da National Library'de bulunan Pseudo-Galen'in Kitâb ad Diryâk yazmasında bulunur (13. yüzyıl ortası kuzey Irak veya Musul) (43). Burada Etnoğrafya müzesi fragmanımızda olduğu gibi hükümdar etrafındaki figürler ellerinde kuş, ucu kıvrık sopa v.s. tutar. Bugün İstanbul Millet Kütüphanesinde bulunan ve Musul'da yapıldığı kabul edilen Kitâb - Al Aghâni (1218-20) de resmedilen Bedreddin Lulu figürü elinde düz bir sopa tutar (44). Bu sahnenin daha özlü bir örneğini Pennsylvania Museum of Art, Stora Collection'da bulunan Rey'den gelme bir alçı panoda görmekteyiz (45). Sultan (muhtemelen Tuğrul Bey 1195) bizim örneğimizde de olduğu gibi, daha küçük boyda saray ileri gelenleriyle kuşatılmıştır. Bu figürler ellerinde saraydaki görevlerini belirleyen kadeh, kuş, nar gibi sembolleri tutarlar. İkinci bir ihtimal, Etnoğrafya tabağı fragmanındaki saray ileri geleninin elindeki sopanın asa değil, polo sopası olmasıdır. Bu durumda figür, erken islâm sanatında örneklerini bol olarak gördüğümüz gibi polocu başıdır. Polocu figürünü Anadolu'da Kubadabad çinilerinden de tanımaktayız (46).

Sultanla hizmetkâr arasında usta kitabesi yer alır. Burada «amele

(41) Önder, a.g.e., n. 26. Sakallı Selçuklu figürleri için bk. Köymen, a.g.e., s. 87 ve Atasoy, a.g.e., F. 1, 2, 8, 10 ve 47.

(42) O. Grabar, *Persian Art before and after the Mongol conquest* (Ann Arbor, 1959), F. 84.

(43) R. Ettinghausen, *Arabische Malerei* (Genève, 1962), s. 91.

(44) Ay. es., s. 65.

(45) Survey, s. 516-7.

(46) Kubadabad için bk. Otto-Dorn, «Figuren,» F. 21. İran Selçuklu örnekleri için bk. Survey, V, p. 132, 703B ve 761.

guzbeka» yazılıdır. Kâsenin kenar bordürü St. Simeon ve Eski Kâhta tabağında olduğu gibi zigzaglı bordür halindedir (Res. 5, Çizim 2). Kırmızı kaba hamurlu olan çanakda desen beyaz astar üzerine kazınmış, çukur kısımlar siyahla boyanmıştır. Her iki yüz yeşil şeffaf sırla kaplanmıştır. Tabağın 13. yüzyıldan bir Anadolu Selçuklu örneği olduğu kanısındayız.

Samsat (Adıyaman) kazısında bir seramik fragmanı :

1979 yılı Samsat kazısında bulunan ve bugün Adıyaman müzesinde yer alan parça çukur bir kâsenin dibine aittir (46a) (Res. 12). Sgraffiato tekniği ile işlenmiştir. Fragman ince gözenekli sert ve açık kırmızı hamur üzerine iki yüzde beyaz astarlı ve şeffaf yeşil sırlıdır (Ölçüleri 10x9 cm.). Çukur kısımlar siyahla boyanmıştır. Parçada, elinde kadeh tutan, bağdaş kurarak oturan saray ileri geleni veya sultan canlandırılmıştır. Figürün sadece sağ yanı görülür. Kaftan giymiştir ve kolu tirazlıdır. Sağında meyva kâsesi ve sultana ebedi hayat sembolü nar(?) meyvası uzatan bir figürün eli görülür. Kâsedeki konumun yukarıda tanıtılan, Ankara Etnoğrafya Müzesindekine benzediğini tahmin ediyoruz. Eser, 13. yüzyıldan olmalıdır.

Tokat - Zile Maşhat köyü seramik fragmanı :

Bugün Tokat müzesinde bulunan, Maşhat'ta köylüler tarafından ele geçirilen bir fragmanda stilize dal etrafında cepheden iki figür canlandırılmıştır (47) (Resim 13). Parçanın alt kısmı kırık olduğundan figürlerin sadece üst kısmı görülür. Erken islâm ve Selçuk figür sanatında bilinen paralel örneklerle dayanarak figürlerin bağdaş kurarak oturan saray ileri gelenlerinden bir kadın ve erkek (belki sultan ve gözdesi) olduğunu söyleyebiliriz. Soldaki büyük figür erkek figürü olmalıdır. Kalehisar ve Amasya müzesi örneklerinde olduğu gibi (Res. 10, Çizim 1) iri palmet desenli bir kaftan giymiştir, kolunda tiraz vardır. Sağ elinde tuttuğu yuvarlak meyveyi (nar ?) kadına uzatır. Figürün başlığı I. Chersonese, Kalehisar ve Maşhat örneklerinde olduğu gibi tüylerden kürklü olduğu anlaşılan yüksek bir başlıktır (Res. 6, 2, 13). İki figürün arasında yer alan meyvalı dal Kubadabad çinilerinde rastladığımız dalları hatırlatır (48). Figürler yuvarlak yüzü, uzun kaşlı, iri gözlü, ufak ağızlıdır.

(46a) Öney, «Samsat» a.g.e.

(47) Prof. Dr. Tahsin Özgüç'e parçayı yayınlama müsaadesi verdiği için teşekkür ederim.

(48) Bk. Otto-Dorn, «Figuren», Abb. 1 ve 10; Öney, *Türk Çini Sanatı*, s. 45 ve Öney, *Anadolu Selçuklu Mimarisinde Süsleme*, F. 77, 78.

BİR GRUP SELÇUKLU SERAMİĞİNDE İNSAN TASVİRİ

Yüzler ve diğer detaylar Eski Kâhta ve Kalehisar başlarında olduğu gibi karikatür şeklinde işlenmiştir. Diğer örneklerle kıyaslandığında daha acemice kalırlar.

Seramik kırmızı sert hamurludur. Beyaz üzerine şeffaf krem renkli sır kullanılmıştır. Çukurlar kahverengi boyalıdır. Tabak büyük olasılıkla 13. yüzyılın ilk yarısındanadır.

Ankara Etnoğrafya Müzesinde, Mahmudiye köyünden gelme tabak :

Ankara Etnoğrafya müzesinde bulunan, Alaca'nın Mahmudiye köyünden gelme bir kâsenin eğik yan yüzüne ait fragman konusu bakımından en ilginç bir örnektir (Res. 14) (Ölçüler: 18x23 cm., env. 17345). Kâsenin eğimli iç yan yüzünde iki katlı bir yapıya ait dörder sıra yuvarlak kemerli pencere görülür. İki kat arası okunamayan bir kûfi yazı bordürü ile ayrılır. Üst pencerelerden sağdaki, alttakilerden soldaki kısmen kırıktır. Sağdan sola doğru, iki katta da ilk ve üçüncü pencerelerin içinde zigzaglı bir kafes dolgusu görülür. İri rozetli kaftan giyen figürlerin başında Kubadabad sarayı çinilerinde sık gördüğümüz şekilde, iki tarafı kabarık, ortası çukur başlıklar, uzun saçlar ve benekli kaftan görülür (49). Her iki katta ikinci ve üçüncü pencerelerin arasını kesen, dikey, üstü arabeskle bezeli bir bordür uzanır. Pencere katlarını ayıran 1-2. ve 3-4. sıralar arasında iri birer palmet, dikey palmetli bordürün tepesinde de iri bir rozet görülür. Pencereden bakan insan figürleri özellikle 12.-13. yüzyıl Suriye bölgesi sırsız seramiklerinde ve Bedrettin Lulu'nun Musul'da yaptırdığı Kara Saray'dan kalma alçı kabartmalarda da dik-kati çeker (50). Tabakda İran Selçuklu dönemi minai ve lüster seramiklerinde ve 13. yüzyıl minyatürlerinde olduğu gibi, halk edebiyatından kaynaklanan bir konunun işlendiğini tahmin edebiliriz. Tabakın yok olan kısımlarında konunun ne olduğunu söyleyemeyiz. Varka ve Gülşah minyatürlerindeki bazı sahnelerde, Freer Gallery'de sergilenen bir kadeh üzerindeki Surname sahnelerinde benzer şekilde yapı veya çadır tasvirleri görürüz (51).

Kanımızca tabakda İran ve Suriye'de minai, lüster seramiklerde işlenen detaylı konulardan biri Anadolu'ya özgü üslûpla ve champlevé

(49) Bk. not 23 37, 38 ve 40.

(50) Kara Saray, için bk. F. Sarre ve E. Herzfeld, *Archäologische Reise im Euphrat und Tigris-Gebiet II* (Berlin, 1920), s. 239-40 ve III (Berlin, 1920), XCVI-XCVII. Sırsız seramik için bk. G. Reitlinger, «Unglazed relief pottery from northern Mesopotamia,» *Ars Islamica XV - XVI* (1951), s. 11-22 ve F. 17.

(51) Bk. Atıl, a.g.e., F. 44.

GÖNÜL ÖNEY

teknîği ile sunulmuştur. Kâsede çukur kısımlar kahverengiye boyanmıştır. Sır beyaz astar üzerine yeşilimsi şeffaf renklidir. Hamur sert ve kırmızıdır. Tabagın 13. yüzyıldan bir Anadolu Selçuk tabağı olduğu kanısındayız.

S O N U Ç

Bugün bilinen örnekler sayıca az olsa bile Anadolu Selçuklu devri insan figürlü sgraffiato ve champlevé seramiklerinde erken İslâm seramiklerindeki resim programına paralel özellikler dikkati çeker. Anadolu Türk devri arkeolojisi yeni önem kazanmağa başlamıştır. Sayısı çok kabarık olan Türk devri öncesi Anadolu arkeolojisinde yakın zamana kadar İslâmi tabakaya önem verilmemiştir. Öyle sanıyoruz ki çoğu yok olup gitmediyse müze depolarımızda örneklerimize katılabilecek parçalar vardır ve bunların incelenmesiyle Anadolu Selçuklu çağı seramiklerinin tipleri ve resim programı ortaya çıkacaktır.

Örneklerimizdeki figürlerde yüz tipinin İran, Suriye ve Irak bölgesinde bilinen yuvarlak yüzlü, çekik gözlü Selçuklu tiplerinden farklı oluşu ve daha ince uzun bir çehreye sahip oluşları dikkati çeker. Bazı örneklerde rastladığımız daha acemice yapılmış görüntüsü veren, karikatür stilineki figürler de yine Anadolu'ya özgü bir özellik olarak belirir. Figürlerin İran, Suriye, Irak bölgesi seramiklerindeki kadar kalabalık ve karışık bir resim programına sahip olmaması dikkati çeker. Amasya, Tokat, Tarsus, Adana gibi farklı bölgelerden gelen seramiklerde, belirgin bir stil beraberliği görülmemektedir. Yüksek başlık, ön kısmı kabarık kürklü **börk**, yollu veya benekli kaftan, baş etrafında palmetli çember gibi detayların beraberlik göstermesi Anadolu'nun özelliği olarak dikkati çeker. Geleneksel Suriye, Irak seramiklerinin etkisiyle Adana, Tarsus civarında daha bol ve birbirine benzer tipte seramiklerin bulunduğu görülmektedir.

Anadolu Selçuklu çağı seramiklerinde figürlü örneklerin özellikle sgraffiato ve champlevé tipi olması da Anadolu'ya özgüdür. Aynı çağın İran, Suriye, Irak bölgesi figürlü seramiklerinin tip ve teknik bakımından zenginliği ilginç bir şekilde Anadolu'ya yansımaz.

Selçuklu çağı Anadolu arkeolojisi gelişirse, bu konudaki bilgimizin çeşitli tipte malzeme ile zenginleşeceği kanısındayım. Adıyaman Samsat kazıları her tipte lüks 12-13. yüzyıl İslâm seramiğini sunan bir merkez olarak bu konudaki düşüncelerimizi doğrulamaktadır.